

Liliana Popovschi

SPECIFICUL LEXICULUI DIALECTAL

Lexicul dialectal, ca și cel comun, este deschis, mobil și sensibil la influențele extralingvistice. Totuși el prezintă anumite trăsături proprii.

Lexicul dialectal reprezintă „o unitate complexă în diversitate”, un sistem de sisteme, adică un diasistem, în care putem distinge elemente convergente și divergente. După cum menționează Boris Cazacu, „trăsăturile comune și divergente se manifestă în diversele compartimente ale limbii și formează, proiectate pe hărți, a r i i c o n t i n u e (unitare) sau a r i i d i s c o n t i n u e (neunitare). Între elementele care constituie trăsături specifice ale foneticii și gramaticii și cele care reprezintă trăsăturile specifice ale lexicului există deosebiri în sensul că primele apar în serii, iar ultimele au caracterul unor fenomene singulare, unice” [1, p. 145].

Astfel, în cadrul lexicului dialectal se identifică o serie de cuvinte comune pentru toate graiurile, de obicei de origine latină, care aparțin fondului lexical de bază, ca de exemplu: *apă, sat, soră, dinte, ochi, sânge, a ara, a cânta* etc. Aceste cuvinte asigură continuitatea graiurilor și conferă unitate limbii române. Numeroși lingviști au remarcat caracterul mult mai unitar al limbii române în comparație cu celelalte limbi romanice, anume datorită numărului destul de mare al cuvintelor comune pentru toate dialectele ei. Totuși cuvintele comune nu sunt absolut identice pe întreg teritoriul de existență al limbii române. Ele se prezintă în graiuri diferite sub formă de variante fonetice sau gramaticale. Variantele fonetice se deosebesc fie prin componența fonematică (*pleoapă – plehoapă*), fie prin distribuția fonemelor (*pântece – pâncete*), fie prin accent (*pieliță – pielită*). Variantele gramaticale sunt cele ce aparțin unor paradigme gramaticale diferite (*creieri – creiere*).

Elementele divergente sunt variantele lexico-semantice, cuvintele diferite ca formă sau ca semnificație.

Structura lexicului dialectal este determinată de relațiile ce se stabilesc între unitățile lexicale atât la nivel intradialectal, în interiorul sistemelor, cât și la nivel interdialectal, între sisteme. Dacă în structura internă este vorba de opoziții funcționale distinctive de tipul *dinte – minte*, caracteristice și lexicului comun, atunci în structura externă este vorba de „opoziții de diversitate”, mai bine zis, de corespondențe sau echivalențe de tipul *dinte – d'inte* pentru „dinte” sau *cioban – păcurar – mocan* pentru „cioban”, care sunt „exact de același tip ca acelea care se evidențiază între limbi diferite, de exemplu, în traducerea dintr-o limbă în alta” [2, p. 109]. Corespondențele dialectale pot fi bimembre, alcătuite din doi termeni (*varză – curechi, usturoi – ai*), sau plurimembre, alcătuite din mai mulți termeni (*cioban – păcurar – mocan, nea – zăpadă – omăt, porumbel – porumb – golumb – hulub*). Membrii corelativi ai corespondențelor dialectale pot fi termeni de aceeași origine (*varză – curechi*) sau de origine diferită (*cioban – păcurar – mocan*). Termenii componenți ai opozițiilor dialectale reprezintă trăsături distinctive ale sistemelor din care fac parte și cartografiate pe hărți constituie arii corelative.

Lexicului dialectal îi sunt caracteristice aceleași tipuri de relații lexico-semantice ca și lexicului comun. În sistemul lexical al oricărei unități teritoriale a limbii pot fi identificate astfel de fenomene ca polisemia, sinonimia, antonimia, omonimia, paronimia.

Dar aceste fenomene se pot manifesta într-un mod specific în lexicul dialectal. S-a remarcat, de exemplu, existența în graiuri a sinonimelor absolute în număr mult mai mare decât în limba literară, fapt explicat prin interacțiunea graiurilor și influența limbii literare [3, p. 202]. Totuși în unele cazuri originea diferită continuă să fie conștientizată de vorbitori, iar în cazul asimilării totale apare problema diferențierii funcțional-stilistice a întrebuințării lor, identificată în comentarii de tipul: „e pe domnește”.

Unele particularități ale funcționării lexicului dialectal sunt legate de întrebuințarea lui în vorbirea orală, ca de exemplu: imprecizia semantică (termenul *grumaz* cunoaște o mare varietate de semnificații, diferite chiar în localități învecinate), posibilitatea formării noilor termeni după un model derivativ de o productivitate sporită.

În ceea ce privește corespondențele lexicale, acestea ca și relațiile intradialectale se stabilesc atât în planul expresiei, cât și în planul conținutului.

Numeroase corespondențe dialectale la nivel lexico-semantic au la bază comunitatea semantică, o noțiune fiind redată prin cuvinte diferite în graiuri. Aceste cuvinte pot fi absolut diferite ca formă (*dovlecel – bostănel – tăbăcel*) sau se pot deosebi printr-un element de formare, de obicei prin afixe, morfemul radical rămânând același (*bostănel – bostănică – bostănaș*). În cazul în care complexe sonore diferite servesc la exprimarea aceleiași semnificații apare fenomenul „sinonimiei” (inter)dialectale. Considerăm termenul *heteronimie* mai potrivit pentru desemnarea fenomenului în cauză, deoarece avem de a face cu forme aparținând unor sisteme (graiuri) diferite.

Se întâmplă ca în anumite graiuri să nu existe un termen special pentru exprimarea noțiunii, aceasta fiind redată printr-o îmbinare liberă de cuvinte sau în mod descriptiv (*harbuzărie – loc cu harbuji*).

O altă serie de corespondențe se bazează pe comunitatea formei. În asemenea cazuri unui complex sonor în graiuri diferite îi corespund semnificații diferite (polisemie, omonimie) sau chiar opuse (enantiosemie). Cuvintele ce servesc la exprimarea unor noțiuni diferite în graiuri (*grumaz – „gât”, „omușor”, „ceafă”...*) intră în relații de corespondență în planul expresiei cu cuvintele având aceeași semnificație (*grumaz – gât, grumaz – omușor, grumaz – ceafă...*).

O altă particularitate a structurii lexicului dialectal este faptul că opozițiile dialectale se stabilesc nu doar între cuvintele diferitelor graiuri (*ficat – maieră neagră, plămâni – maieră albă*), ci și între relațiile lexico-semantică în care se află cuvintele în graiuri la nivel de microstructuri (*ficat/ plămâni – maieră neagră/ maieră albă*). Acest fenomen poate fi identificat la citirea corelată a hărților.

În unele situații se atestă „corespondențe între ceva și „zero” [2, p. 109], mai bine zis, lipsa de corespondențe pentru o serie de cuvinte sau existența unor corespondențe parțiale. La baza acestor fenomene stau cauze extralingvistice legate de diversitatea condițiilor naturale, deosebirile etnografice, diferența în reprezentarea și segmentarea realității. Unele cuvinte au o întrebuințare limitată la un anumit teritoriu, iar prezența lor în vocabularul vorbitorilor este determinată de existența obiectului desemnat: pe o parte a teritoriului există realia și, respectiv, denumirea ei, pe o altă parte a teritoriului realia lipsește, prin urmare lipsește și denumirea. În acest caz corelația lingvistică nu se poate realiza. În unele graiuri există denumiri pentru noțiuni generale, în altele – pentru noțiuni particulare, iar în cel de-al treilea grup – și pentru cele generale, și pentru cele particulare.

Din analiza lexicului dialectal rezultă o mai mare complexitate a sa în raport cu lexicul comun, deoarece rețeaua de relații ce se stabilesc între unitățile lexicale dialectale formează o configurație spațială de nivel superior. Un alt fapt ce trebuie menționat este că lexicul dialectal se pretează mai mult unui studiu onomasiologic, deoarece corespondențele

în planul expresiei sunt mult mai numeroase decât cele din planul conținutului [3, p. 216] și „impresionează îndeosebi prin bogăția și diversitatea lor” [4, p. 26]. Chiar dacă unor termeni le corespund, din punct de vedere teritorial, arii extinse, iar altora – arii mici sau doar localități izolate, rolul lor în structura limbii este la fel de important. Studiile de lexicologie dialectală se axează de obicei pe analiza onomasiologică în cadrul unor câmpuri conceptuale sau lexico-semantice. Prin compararea aceluiași câmp în două sau mai multe graiuri/ dialecte se stabilesc diferențele în redarea aceleiași realități extralingvistice și în evidențierea unor aspecte, care par pertinente pentru fiecare grai/dialect ca dovadă a diferențelor în conceperea și segmentarea realității. Astfel se pune în lumină specificul lexicului dialectal.

Referințe bibliografice

1. Boris Cazacu. *Lexicul dacoromân*. (Trăsături specifice și arii lexicale). În: Boris Cazacu. Studii de dialectologie română. București, 1966.
2. Eugen Coșeriu. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. – Chișinău, 1994.
3. *Русская диалектология*. / Под редакцией Р. И. Аванесова и В. Г. Орловой. – Москва, второе издание, 1965.
4. Vasile Pavel. *Terminologia agricolă moldovenească*. – Chișinău, 1973.

Institutul de Filologie
(Chișinău)